

Malax kyrka - historia och interiör

Malax församlings tidigare kyrkor

Johan III, som var kung i Sverige-Finland åren 1568-1592, påbjöd med hot om böter att alla skulle delta regelbundet i gudstjänsten. För Malaxborna innebar det en 20-30 km lång vandring till Mussor kyrka längs dåliga vägar. Till Mussor kyrksöcken hörde byarna Korsholm, Kevlax, Maxmo, Replot, Solv, Malax, Laihela, Jurva samt delar av Lillkyro. Johans efterträdare Karl IX påbörjade en uppdelning av de överstora kyrksöckerna, för att göra det praktiskt möjligt för befolkningen att ta sig till gudstjänsten. Malaxborna föregick den kommande delningen av Mussor socken genom att år 1602 bygga ett eget kapell. Enligt begäran förordnades också en kaplan, herr Grels. Redan fem år senare, den 9 oktober 1607, utfärdade en kunglig kommission i Karl IX:s namn sockenrättigheter åt Malax. Pastoratet bildades av byarna Över- och Yttermalax, Öster- och Västersolf samt Vargö (nuvarande Bergö).

Malax sockens andra kyrka var enligt ett besiktningsprotokoll byggd efter det gamla byggnadssättet och såg förmodligen ut ungefär som teckningen här nedan visar.

Illustration: Anne-Mari Tornberg

Den första kyrkobyggnaden var förmodligen ett hastverk byggt på låg och mjuk grund på norra åstranden. Redan år 1659 fick den ge plats för ett nybygge. I parken Kyrkskvären på norra åstranden mitt emot den nuvarande prästgården finns den andra kyrkans grundplan utmärkt. År 1689 byggdes en läktare och kyrkan renoverades på 1760-talet. Kyrkoherden Thomas Arenius gav Anders Jöransson i uppdrag att på bröstvärnet måla Kristus och apostlarna. Målningarna finns bevarade i klockstapeln i nya kyrkan.

Enligt sägnen ska kyrkklockan under Stora ofreden åren 1714-1721 ha sänkts i ån för att förhindra att den fördes bort av ryssarna. Flera försök har gjorts att hitta den, men förgäves. Redan år 1723 köpte församlingen "lillklockan" (176 kilo) och år 1745 "storklockan" (193 kg), båda hämtades från Stockholm. Storklockan måste omgjutas år 1817 då det fanns sprickor i malmen. Man ansåg att skadorna hade uppstått, då ylleyget i ringarens kapprock hamnat mellan kläppen och klockan. År 1819 förbjöds vid vite kapprockar i klocktornet. Lillklockan och storklockan finns nu i klockstapeln på Kyrkbacken och kallar fortfarande till samlingar i kyrkan.

Många föremål i den nuvarande tredje kyrkan anskaffades till den andra kyrkan. Från Stockholm hämtades år 1750 två mässingsljuskronor av kyrkoherdens son Jonas Wikar. De hängdes i mittgången. På sockenstämman år 1819 ondgjorde sig kyrkvärdarna över att männen använde ljuskronorna som hatt-hållare, vilket skadade kronorna. Oseden förbjöds vid vite. Också nattvardskärl köptes

från Stockholm och Jonas Wikar donerade en oblatask i silver "till åminnelse av dess salige Herr Fader", Jakob Wikar, kyrkoherde åren 1725 – 1753.

Det gamla krucifixet, som nu hänger ovanför dörren till sakristian, kan mycket väl ha funnits både i den första och den andra kyrkan. Det lilla dopbordet är från 1748 och dopskålen i tenn kan vara ännu äldre. Församlingens äldsta mässhakar skaffades åren 1727 och 1822.

Dopbordet och dopskålen från den andra kyrkan.

Området kring kyrkan fungerade som begravningsplats ända till år 1833. Här finns en gravsten kvar till minne av prosten Benjamin Sinius, som kom som hjälppräst år 1801 och var kyrkoherde åren 1809 – 1823.

År 1806 uppmanades församlingen av domkapitlet att snarligen överlägga om en ny kyrkobyggnad. Kyrkobyggmästare Johan Nordberg besiktade kyrkan och konstaterade bland annat att den var byggd utan stenfot, den vilade på knutstenar som hade sjunkit ner i lermarken. Taket vilade på enkla, mycket svaga takstolar fästade med träpinnar "så att jag ingalunda kan cavera för dess varaktighet, men tror hellre att det ej står länge". Endast 742 personer kunde beredas sittplats i kyrkan. Sockenborna var ändå inte beredda att genast bygga men beslöt att grunda en byggnadsfond,

som Malaxborna årligen skulle berika med 1 riksdaler banko av varje helt mantal.

Krig, fattigdom och andra bekymmer fördröjde kyrkbygget i över 20 år. Platsen för en ny kyrka fastställdes enhälligt av sockenstämman år 1817 till den s.k. Mattlarsbacken på södra sidan av ån, den ansågs lämplig för både kyrka och begravningsplats.

Den tredje (nuvarande) kyrkan

Sockenstämman beslöt år 1817 att kyrkoherde Sinius i Åbo anskaffar ritningar till den nya kyrkan, som borde byggas i trä, "helst sten icke fanns på närmare håll än en mil och mera, socknen dessutom vore liten och fattig, men hade likväl skog och vore kunniga vid timmerarbete".

Uppdraget gavs till nyklassicismens främsta företrädare i Finland, Charles Bassi (1772 – 1840). Ritningen fastställdes av Hans Kejsarliga Majestät den 15 mars 1820. Men först år 1828, hela 22 år efter besiktningen, kunde man på sockenstämma i Björkas prästgård besluta om att göra kontrakt med kyrkobyggmästaren Henrik Kuorikoski från Kaustby för byggande av den nya kyrkan.

Malaxborna byggde kyrkan själva, med viss hjälp av medlemmarna i Solf kapell. År 1828 lades grunden och timringsarbetet pågick mellan 7 april och 25 juli 1829. Första gudstjänsten hölls den 19 juli och högtidlig invigning ägde rum den 30 augusti 1829. Intill nya kyrkan byggdes sockenstugan år 1830 för sammanträden, skriftskola, läsförhör och söndagsskola. Byggarbetet fortsatte med klockstapeln och kyrkogården. Grunden för klockstapeln lades år 1831 och byggnaden uppfördes 1832, troligen återanvändes virke från gamla kyrkan, som revs år 1831. Samtidigt brädslogs kyrkan och målades i gul

färg. På våren 1833 ställdes nya begravningsplatsen i ordning. Den invigdes den 1 september. Under åren 1828–1833 hade Malaxborna utfört ca 18 000 och Solfborna ca 2 000 dagsverken.

Konstruktion och renoveringar

Malax tredje kyrka, som tjänar församlingen än idag, byggdes i nyklassisk stil i formen av ett likarmat grekiskt kors. Kyrkbacken höjer sig 44 meter över havet. Från stenfoten till toppen av korset är klockstapeln 24 meter hög, den syns vida omkring över slätten och skärgården. Kyrkans inre mått är: från golvet till Gudssolen i takkupolen 9 meter, från huvudingången i väster till alturväggen 33 meter och från den norra ingången till den södra 33 meter.

Från stenfot till kors är kyrkan 26,5 meter hög och står 47,5 meter över havet. Tornet syns 10 km bort till Långåminne i sydost och långt bort till Stenskärsfjärden i nordväst.

Orgelläktaren uppfördes år 1875 för en nyanskaffad orgel. Samtidigt utfördes målningsarbeten i kyrkan och altartavlan anskaffades. Vid sekelskiftet 1800–1900 renoverades kyrkan invändigt, ytterväggarna målades och spåntaket förnyades. Vid samma tid byggdes troligen långfarstun, det finns anteckningar om köp av timmer, plankor, bräder och fönsterglas samt ingredienser för målfärg. År 1902 fick församlingen tillstånd att värma kyrkan med hjälp av värmerör från två nya kaminer, på 1920-talet installerades ånguppvärmning.

Omfattande renoveringsarbeten, bland annat grundförbättringar, utfördes i början av 1950-talet. Då ersattes också 117 obekväma kyrkbänkar med 100 nya bänkar tillverkade vid Malax snickeri. Det finns utrymme för ca 700 personer i de nya bänkarna. På 1930-talet hade spåntaket ersatts med takplattor,

Flygfoton av kyrkan med omnejd från 1900-talets mitt.

som visade sig bli för tunga för de bärande konstruktionerna. De byttes till takplåt på 1970-talet. Kaminerna i början av 1900-talet klarade inte av att hålla den stora kyrkan varm, och därför installerades det på 1920-talet vedeldad ånguppvärmning. Den effektiva oljeuppvärmningen som installerades på 1960-talet fick kyrkan att snabbare spricka och sjunka ner i marken och byggnaden räddades i renoveringen 1975–76. Renoveringen var planerad av arkitekt Krister Korpela.

År 1979 installerades högtalarna, som blev förnyade år 1997. Mogårdens åldringshem fick högtalarförbindelse med kyrkan 1981 och år 1985 installerades en hörselslinga. Kyrkan har brandvarnarsystem. År 2000 byggdes toalett vid ingången till södra korsarmen. 2009–2010 grundrenoverades kyrkan under ledning av byggnadsingenjör Christer Öhman.

Kyrkans interiör

Kyrkan präglas av nyklassisk enkelhet. Golvet, som troligtvis ännu idag består av ursprungliga golvplankor, tätades då man i slutet av 1800-talet byggde trossbotten. Väggarna var på 1830-talet täckta med vitmålat papper som på 1890-talet byttes ut mot en enkel stående panel. I renoveringen år 1976 bevarade man den nedre delen av panelen samt listerna upp till fönsterhöjd, men i övrigt tapetserade man väggarna med vitmålat fibertyg. Tidigare hade man 71 kandelabrar på väggarna.

Mellantaket är lagt av spontade bräder och valven är avrundade. I byggnadsritningarna fattas kupolen i mellantaket. Kupolen består av bräder som smalnar upptill. Detta kräver en speciell byggnadsteknik. Gudssolen eller Betlehemsstjärnan i kupolen återkommer ovanför predikstolen samt i den sjuarmade ljusstaken från år 1861, som står vid altaret. År 1963 installerade man ljusrör bakom breda lister uppe vid takbandet.

Det är troligt att solfbon, snickarmästaren F.E. Schults har tillverkat pelarna på alturväggen, ramen runt altartavlan, urnorna, lagerkvistarna samt reliefen ovanför altartavlan, vilken symboliserar Guds öga. Samma mästare har även gjort altarskranket och dess svarvade

spjälor, läktarbröstvärtet och dess förgyllda lister och dekorationer samt predikstolen. Det är också sannolikt att psalmnummertavlorna med sina utsnidade ramar är gjorda av Schults om inte Kuorikoski själv har snickrat dem.

Mångsysslaren och konstnären Mårten Lassus från Oravais var år 1837 den första målaren som arbetade med kyrkans interiör och han utförde även förgyllningsarbetet. Hans son Jacob fortsatte och förnyade sin fars arbete då orgelläktaren blev byggd på 1870-talet. I samband med renoveringarna på 1970-talet förnyade Alfons Astrén och hans medhjälpare Nils Nygren alla tidigare förgyllda ytor.

Förgyllningar, detalj från predikstolen.

Kyrksalen sedd från orgelläktaren.

De flesta mässingsföremålen i kyrkan är gjorda av lokala mästare med undantag av två mindre ljuskronor i tvärskeppen. I båda kronor finns två varv ljus. Kyrkoherdesonen Jonas Wikar skaffade ljuskronorna från Stockholm år 1750. Av de två ljuskronorna vid huvudingången härstammar den äldre, som finns närmare altaret, från år 1835, och Matts Svedberg d.ä. från Mattlars var ansvarig för gjutningsarbetet. Han har även gjort och donerat ljusstakarna vid predikstolen. Mats svåger A.J. Hagman göt år

1855 de två övriga ljuskronorna för 120 mark, och han har även smitt den sjuarmade ljusstaken på altarbordet. för gjutningsarbetet. Han har även gjort och donerat ljusstakarna vid predikstolen. Mats svåger A.J. Hagman göt år 1855 de två övriga ljuskronorna för 120 mark, och han har även smitt den sjuarmade ljusstaken på altarbordet. Lampetterna i tvärskeppet härstammar troligen från den gamla kyrkan med undantag av en som är relativt ny.

Kyrkoherde Aspelins änka donerade, troligen efter sin mans begravning 1869, sorgstavar som står i korets hörn. Ända till 1880-talet hängde ett träkrucifix ovanför altaret, och det är antagligen fråga om samma krucifix som nu har sin plats ovanför dörren till sakristian.

Altartavlan är målad av Alexandra Frosterus-Såltin och den anskaffades till församlingen år 1881. Det lilla bordet, där dopskålen står, härstammar från år 1748. Dopskålen av tenn i barockstil kan vara ännu äldre än bordet.

Den 21 maj 1876 togs J.A. Zachariassens orgel i bruk. Hans Heinrich från Maxmo byggde på sommaren 1969 praktiskt taget en ny orgel med 22 stämmor och ryggpositiv i läktarskranket. Fasaden av Zachariassens orgel bevarades oförändrad, ryggpositivets fasad smäckades av Heinrich år 2000.

Sockensmeden Matts Svevar från Överby har smitt alla gamla järndelar i kyrkan: spikarna, gångjärnen, nycklarna samt övriga beslag.

Krucifixet

Det gamla träkrucifixet som finns i kyrkan, hängde ända till 1881 framme vid altaret. Då fick kyrkan sin nuvarande altartavla och krucifixet flyttades ovanför dörren till sakristian. I samband med renoveringen av Malax kyrka, 2009-2010, där Raimo och Ritva Alakärppä var anlitade för att restaurera altartavlan och dopfunten, beslöt byggnadskommittén att be

dem även göra något åt krucifixet. Under tre lager färg hittade konservatorerna den ursprungliga färgsättningen, som enligt Raimo Alakärppä kunnat bevaras nästan fullständigt. Håret är mörkbrunt, kinderna skiftar i rött och ländklädet har någon gång varit förgyllt. Allra bäst syns originalfärgen på blodstrimman som rinner från midjan och ner över benet, vilket troligtvis beror på färgpigmentet.

Krucifixet har uppenbarligen varit med om ett och annat under årens lopp - vänstra armen, en bit av högra överarmen och tre tår är av något yngre datum än den ursprungliga skulpturen. På vissa ställen har skråmor också fyllts ut med gips.

Var krucifixet är gjort vill man inte spekulera i. Det fanns skickliga hanverkare i Finland på den här tiden, men krucifixet kan också ha hämtats från Tyskland eller Estland. Ett faktum som tyder på att krucifixet är gjort i Finland är att Kristusgestaltens anletsdrag blev allt mer finländska för varje färglager som avlägsnades.

Det är inte otänkbart att krucifixet hängt ovanför altaret i den kapellkyrka som byggdes 1602, medan Malax ännu hörde till Mussar

Krucifixet som har bevarats från Malax äldre kyrkor.

socken. Malax andra kyrka byggdes på norra sidan år 1659. I vissa inventarielängder från den andra kyrkan hänvisas till ett krucifix som hängt ovanför altaret.

Restaureringen av krucifixet

Konservatorerna Raimo och Ritva Alakärppä anser att krucifixet är senmedeltida, dvs. sent 1400- eller tidigt 1500-tal. Paret Alakärppä restaurerade krucifixet åren 2010-2011 och fick fram den ursprungliga färgsättningen som gömts under tre lager tjock målfärg. Man kunde också konstatera att krucifixet har skadats och lappats flera gånger. Det kan ha prytt församlingens första kyrkor, byggda 1602 respektive 1659, men det kan inte beläggas med säkerhet.

Vigselryan

Marthaföreningarnas styrelse i Yttermalax, Övermalax, Långåminne och Vias beslöt år 1967 att skaffa en vigselrya till kyrkan. Ärendet hade diskuterats flera gånger tidigare; att tillsammans stå för kostnaderna för att skaffa en vigselrya till kyrkan. Kostnadsförslaget var 1500 mark. Det fanns 325 marthor i dessa fyra föreningar, som samlade in 5 mark per person för att finansiera vigselryan.

Marthorna kontaktade Astrid Helenelund (1920-1985), också från Malax, som arbetade som handarbetslärarinna vid Roparnäs sjukhus i Vasa. Hon fick i uppdrag att designa ryan och leda tillverkningen. Ryan var ursprungligen tänkt att förfärdigas som terapiarbete vid sjukhuset, men slutligen blev det Astrid Helenelund som vävde den. Storleken på ryan blev 200x360 centimeter.

Hon berättade om symbolerna och deras betydelse för Marthorna. Denna information har inte hittats i någon dokumentation. men de symboliserar troligen människans livslinje.

Ryan överlämnades till församlingen i samband med att kyrkoherde Thorvald Söderström installerades allhelgonadagen 1969.

Vigselryan.

Kyrkan exteriör, klockstapel och fattiggubbe

Från första början förenas kyrkan och klockstapeln av en lång farstu, där dörrarna tidigare var gjorda av stående panel. Klockstapeln uppfördes våren 1832 under ledning av Heikki Kuorikoski enligt C.L. Engels ritningar. Klockstapeln är betydligt högre än kyrkan tack vare sitt resliga torn.

Spåntaket förnyades i slutet av 1800-talet och ersattes på 1930-talet med rödbruna takplattor. Takets tyngd var dock alltför stor i förhållande till väggarna med de många fönstren. Då man 1975-76 bytte ut takmaterial till svart takplåt blev tyngden mot konstruktionen lättare.

Kyrkan är numera målad i den ursprungliga ockragula färgen i stället för de vita och ljusgråa nyanserna som användes i årtal. Det finns dock många fler vitmålade ytor nu än tidigare, då endast fönsterbräderna och dörrposterna var vita.

Vid sockenstämman den 19 december 1828 fattades beslut om uppförande av en ny klockstapel. Grunden lades 1831 och byggnaden uppfördes våren 1832 samtidigt som kyrkan brädbeslogs och målades i gul färg. Arbetet leddes av Heikki Kuorikoski enligt C. L. Engel och A. W. Arppe den 27.11.1830 färdigställda ritning som utgångspunkt.

Stapeln timrades av granvirke och den blev genast brädfodrad och liksom kyrkan målad med gul oljefärg. Stapeln förbands från första början med kyrkgaveln genom en "bro" med plankväggar, spåntak och dörrar utåt båda sidorna. Gången förnyades 1912 och blev långfarstu, men behöll sitt gamla omfång. På långfarstuns östra sida, mittemot bårhuset, finns en rullstolsramp upp till ingången. Klockstapeln är 34,72 meter hög, från stenfot till kors.

Till höger om porten till klockstapeln tigger ända sedan 1990 fattiggubben, som är gjord av Torsten Lundmark. Den är identisk med den tidigare gubben, som var tillverkad av pörtombon Anders Sten år 1870. Den äldre fattiggubben har nu gått i välförtjänad pension efter 120 år i tjänst.

Fattiggubben på väggen intill klockstapelns port.

Det äldsta konstverket i kyrkan är läktarbröstvärnet, som kan beundras på östra väggen i gången till klockstapeln. Dess målningar skildrar Kristus och apostlarna och bröstvärnet härstammar från läktaren som byggdes i den gamla kyrkan år 1689. Uppdragsgivaren Tomas Arenius lät målarmästare Abraham Barckmans dräng Anders Jöransson måla gestalterna. Det sägs att mästaren själv var rasande över tilltaget. Ramen med sina träsniderier påminner till sina detaljer en hel del om detaljerna i predikstolen i Replot kyrka.

Bröstvärnet med Kristus och apostlarna.
Foto: Göran Strömfors.

I klockstapeln hänger "lillklockan", som väger 176 kg. Församlingen hade skaffat den från Stockholm år 1723. Storklockan, som väger 193 kg, hämtades från Stockholm 1745 och göts om 1817. Klockringningen sköts ända sedan år 1978 automatiskt med elektricitet.

Utanför kyrkan kan man beundra bl.a. kyrkans lanternin med sin vackert välvda kupol, väggarnas pilastrar, dekorationen uppe vid taket och den triangelformade reliefen Guds öga i kyrkans gavel.

Malax kyrka.